

**CAK-CAKANE TRADHISI SEPASARAN BAYI ING DESA TANEN LAN DESA JABALSARI,
TULUNGAGUNG (TINTINGAN ETNOLOGI BUDAYA)**

Dinda Mei Anjarwati

Pembimbing: Dr. Surana, S.S., M.Hum.

S-1 Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa)

Fakultas Basa lan Seni

Universitas Negeri Surabaya

dindaanjarwati@mhs.unesa.ac.id

ABSTRAK

Tradhisi Sepasaran Bayi (TSB) iki ditindakake saben ana bayi lair lan nalika bayi kuwi wis umur limang dina utawa wis pupak pusere. TSB iki kalebu folklor setengah lisan kang tuwuh lan ngrembaka ana ing desa Tanen lan desa Jabalsari. Underan panliten iki yaiku 1) Kepriye tatalaku TSB ing desa Tanen lan ing Desa Jabalsari kabupaten Tulungagung, 2) Kepriye ubarampe TSB ing desa Tanen lan ing Desa Jabalsari kabupaten Tulungagung, 3) Kepriye makna kang ana ing TSB ing desa Tanen lan ing Desa Jabalsari kabupaten Tulungagung, 4) Kepriye wujud komparasi antarane TSB ing desa Tanen lan ing Desa Jabalsari kabupaten Tulungagung, lan 5) Kepriye upaya pelestarian TSB ing desa Tanen lan ing Desa Jabalsari kabupaten Tulungagung.

Ancase panliten TSB iki yaiku jlentrehake tatalaku, ubarampe, makna, wujud komparasi, lan upaya pelestarian TSB ing desa Tanen lan ing Desa Jabalsari kabupaten Tulungagung. Paedahe saka panliten iki yaiku nambahi kawruh ngenani tradhisi, nglestarekake kabudayan Jawa, kanggo dhokumentasi utamane TSB ing desa Tanen kecamatan Rejotangan lan ing desa Jabalsari kecamatan Sumbergempol kabupaten Tulungagung ing babagan kabudayan amrih tansah dijaga lan diuri-uri supaya bisa dimengerteni kabeh dhaerah saka sajabane desa Tanen lan desa Jabalsari.

Panliten iki kalebu panliten kualitatif dheskriptif komparatif amarga dhata kang dikumpulake rata-rata awujud tetembungan kang tinulis utawa lisan kang diasilake saka asil observasi, wawancara, dhokumentasi lan kuisioner. Tatacara ngolah dhata yaiku wiwit saka transkripsi dhata, banjur nindakake keabsahan dhata, sawise iku nganalisis dhata wiwit saka nggolongake miturut golongane, banjur mriksa dhata kang cocog karo underaning panliten banjur menehi simpulan saka asil panliten.

Asiling saka panliten iki nuduhake ngenani TSB kang kebleu salah sawijine ciri khas kabudayan dhaerah kang ana ing kabupaten Tulungagung wigati kang ana ing desa Tanen lan desa Jabalsari. TSB iki minangka wujud rasa syukur dhumateng Gusti Kang Maha Agung amargi sampun diparingi yoga lan ditindakake nalika bayi umur limang dina utawa wis pupak pusere. Wujud lan makna kang kinandut ing sajrone TSB ana loro, yaiku tatalaku lan ubarampe. Ubarampe ing TSB kang wajib ana yaiku cok bakal. Sajrone panliten iki uga nggunakake tintingan etnologi budaya kanthi nggunakake metodhe komparasi budaya. Wujud komparasi kang tuwuh ing TSB kaperang dadi rong aspek yaiku aspek kang padha lan aspek kang beda. Saliyane kuwi uga nuduhake ngenani upaya pelestarian saka TSB kang bisa ditindakake dening para masyarakat desa Tanen lan desa Jabalsari kanthi cara nindakake TSB saben ana bayi lair ing kulawargane, supaya bisa dikenalake marang masyarakat liya mligine para pemudha, amarga TSB iki kalebu tradhisi dhaerah kang dadi ciri khas dhaerah Tulungagung kang wis ngrembaka kanthi cara turun temurun.

Tembung wigati: Tradhisi Sepasaran Bayi, Folklor, lan Etnologi Budaya

Universitas Negeri Surabaya

PURWAKA

Kabudayan minangka warisan leluhur kang kudu dilestarekake kanthi nggunakake aturan-aturan tartamtu. Kabudayan asale saka basa Sansekerta yaiku buddhaya, wujud jamak saka tembung buddhi kang tegese yaiku budi utawa akal. Kabudayan yaiku minangka sekabehane sistem gagasan, tumindak, lan asil karyane manungsa ing sajrone panguripane masyarakat kang diduweni manungsa kanthi cara sinau (Koentjaraningrat, 1980: 193). Miturut Suparlan (1986: 115) kabudayan yaiku salah sawijine ide kang ana ing sajrone pamikiran manungsa lan dudu sawijine gejala kang arupa tumindak lan asile tumindake manungsa. Kanthi sawijine ide, kabudayan kuwi arupa nilai-nilai lan norma-norma kang isine ngenani bab-bab kang ora apik ditindakake ing sajrone lingkungan sosial, kabudayan, lan alam. Unsur pokok kabudayan iku ana telu, yaiku: (1) isi utawa andharan, kang arupa pola perilaku sosial yaiku tumindak kang ngandarake ngenani sawijine bab lan cara gawe mangerteni sawijine benda kang diwarisake, (2) sawijine kelompok kang arupa populasi utawa kelas sosial tartamtu, lan (3) hubungan kang ana gegayutan antarane isi lan kelompok, kang dadi ciri khas kang bisa mbedakake kelompok siji karo kelompok liyane (Louis, 1985: 98). Dadi kabudayan yaiku awujud simbol kang nduweni makna ing sajrone sistem kawruh (*pengetahuan*) kang bisa ngatur tumindake manungsa lan arupa strategi gawe adaptasi marang lingkungane. Indonesia nduweni kabudayan kang maneka warna, amarga negara Indonesia dumadi saka pirang-pirangane suku. Suku kang panyengkuyunge paling akeh yaiku suku Jawa. Suku Jawa kuwi anduweni kabudayan kang adi luhung yaiku kabudayan Jawa.

Kabudayan Jawa yaiku kabudayan kang asale saka Jawa lan disengkuyung dening para masyarakat Jawa, khusus budaya ing Jawa Tengah lan budaya ing Jawa Timur. Budaya Jawa iku nengenake banget marang kaseimbangan, keselarasan lan keserasian ing sajrone panguripan saben dinane. Budaya Jawa iku luwih wigati marang kesopanan lan kesederhanaan. Miturut Sudikan (2001:4) corak kabudayan kang ana ing Indonesia diperang dadi telu yaiku: 1) Kabudayan suku bangsa utawa dhaerah (kang luwih umum dikenal ana ing Indonesia kang diarani kabudayan dhaerah), 2) Kabudayan nasional, lan 3) Kabudayan umum lokal.

Kabudayan umum lokal yaiku wujud saka kagiyatan-kagiyatan panguripane manungsa kang kalebu bageyan-bageyan saka masyarakat majemuk (masyarakat kang asale saka pirang-pirangane suku bangsa), saengga kagiyatan-kagiyatan panguripan iki nduweni punjeran marang *pranata-pranata* sosial kang asale saka kabudayan-kabudayan suku kang ana ing dhaerah kasebut, lan ana sebageyan kang dipengaruhi dening kabudayan nasional. Dhaerah-dhaerah kang ana ing tlatah Jawa iku nduweni kabudayan kang beda-beda, lan nduweni wujud kang maneka warna. Wujud saka kabudayan lokal iku arupa tradhisi, upacara adat lan kesenian.

Poerwadarminta (1984:108) ngandharake ngenani tradhisi yaiku adat, pakulinan, kapitayan lan

sapanunggalane kang diwarisake kanthi cara turun-tumurun. Tradhisi iku uga maneka warna lan lumaku wiwit jaman para leluhur nganthi jaman saiki. Saka lumakune jaman kang saya ngrembaka, anane tradhisi mau ngalami owah-owahan kang bebarengan karo lumakune jaman, malah uga ana tradhisi kang wis ilang. Ilange tradhisi iki amarga akeh nom-noman ing jaman saiki kang wis ora gelem ngugemi lan nglestarikake tradhisi kasebut. Sanajan isih ana tradhisi kang ilang, ananging isih ana tradhisi kang diugemi dening para masyarakat.

Salah sawijine tradhisi kang isih ana lan diugemi dening para masyarakat yaiku tradhisi kang ana gayutane kaliyan siklus panguripane manungsa saka lair, urip lan mati. Tradhisi kuwi kang diarani Tradhisi Sepasaran Bayi kang sabanjure bisa disingkat dadi TSB. TSB iki tradhisi kang analan diugemi ing tlatah Tulungagung mligine ana ing Desa Tanen, Rejotangan lan ana ing Desa Jabalsari, Sumbergempol, Kab.Tulungagung. TSB asale saka tembung sepasar utawa limang dina sawise si jabang bayi lair. Ananging miturut itung-itungan Islam sepasar kuwi dilaksanakake nalika bayi umur seminggu yaiku umur pitung dina. Kanthi turun-temurun tradhisi iki isih ana lan dilaksanakake ing Tulungagung. Tradhisi iki ditindakake dening masyarakat minangka ungkapan rasa syukur lan nebus anak marang Gusti Kang Maha Agung amarga uwis diwenahi kapitayan dadi wong tuwa kanthi laire bayi.

Panliten ngenani TSB iki minangka salah sawijine wujud usaha kang trep kanggo ngleluri budaya Jawa. Panliten iki bisa digunakake gawe sarana pasinaon mligine bab kabudayan supaya saya suwe ora cures lan muspra, sarta ora gampang dilalekake dening masyarakat amarga anane kabudayan manca ing jaman saiki kang luwih disenengi. Ananging TSB ana ing saben desa, iku ora padha lan ana sawijine desa kang wis nglalekake tradhisi kasebut. Bedane Cak-cakane TSB kang narik kawigaten kanggo diteliti.

Panliten ngenani tradhisi iki durung tau ana kang nliiti lan ing sajrone tradhisi kasebut uga duweni ciri khas kang dadi pembeda antarane TSB kang dilakokake ing desa Tanen lan desa Jabalsari, kabupaten Tulungagung. Mula saka kuwi, tradhisi kasebut narik kawigaten kanggo dianalisis luwih jero. Panliten iki bakal ngonceki apa kang ana ing sajrone TSB. Bab kang dionceki ing antranane yaiku ngenani bedane tatalakune tradhisi kang dilakokake ing loro desa kang beda, bedane wujud lan makna ubarampe tradhisi, komparasi budaya kang ana ing sajrone TSB. Adhedhasar sakabehe bab kasebut, mula panliti menehi irah-irahan tumrap panliten iki yaiku "*Cak-cakane Tradhisi Sepasaran Bayi Ing Desa Tanen Lan Ing Desa Jabalsari, Tulungagung*" kanthi tintingan Etnologi Budaya. Panliten iki klebu panliten kualitatif dheskriptif komparatif kang nliiti bab kang dadi pepadan lan pamedane ngenani sawijine kabudayan kang ditujukake marang wujud, makna, tatalaku, pamedane, lan owah gingsire. Kualitatif Dheskriptif komparatif uga mbandingane loro utawa luwih saka kabudayaan kanthi cara ndeleng panyebab lan unsur-unsur kabudayaan kang dadi konteks kauripan ing masyarakat.

Undering Panliten

Adhedhasar lelandhesan panliten kang wis diandharake ing dhuwur, mula bisa didudut perkara-perkara kang bakal dionceki ing panliten iki yaiku:

- 1) Kepriye tata laku TSB ing desa Tanen lan ing Desa Jabalsari kabupaten Tulungagung?
- 2) Kepriye ubarampe TSB ing desa Tanen lan ing Desa Jabalsari kabupaten Tulungagung?
- 3) Kepriye makna kang ana ing TSB ing desa Tanen lan ing Desa Jabalsari kabupaten Tulungagung?
- 4) Kepriye wujud komparasi antarane TSB ing desa Tanen lan ing Desa Jabalsari kabupaten Tulungagung?
- 5) Kepriye upaya palestarian TSB ing desa Tanen lan ing Desa Jabalsari kabupaten Tulungagung?

Tujuwane Panliten

Adhedhasar underane panliten ing ndhuwur bisa ditemokake tujuan panliten kaya ing ngisor iki:

- 1) Jlentrehake tata laku TSB ing desa Tanen lan ing Desa Jabalsari kabupaten Tulungagung.
- 2) Jlentrehake ubarampe TSB ing desa Tanen lan ing Desa Jabalsari kabupaten Tulungagung.
- 3) Jlentrehake makna kang ana ing TSB ing desa Tanen lan ing Desa Jabalsari kabupaten Tulungagung.
- 4) Jlentrehake wujud komparasi antarane TSB ing desa Tanen lan ing Desa Jabalsari kabupaten Tulungagung.
- 5) Jlentrehake upaya palestarian TSB ing desa Tanen lan ing Desa Jabalsari kabupaten Tulungagung.

Paedahe Panliten

Asile panliten ngenani TSB ing desa Tanen lan ing Desa Jabalsari kabupaten Tulungagung, yaiku:

- 1) Nambahi kawruh ngenani tradhisi utamane TSB ing desa Tanen kecamatan Rejotangan lan ing desa Jabalsari kecamatan Sumbergempol kabupaten Tulungagung.
- 2) Nglestarekake kabudayan Jawa saka warisan leluhur TSB ing desa Tanen kecamatan Rejotangan lan ing desa Jabalsari kecamatan Sumbergempol kabupaten Tulungagung.
- 3) Kanggo dhokumentasi, mligine tumrap masyarakat desa Tanen lan desa Jabalsari ing babagan kabudayan amrih tansah dijaga lan diuri-uri supaya bisa dimengerteni kabeh dhaerah saka sajabane desa Tanen lan desa Jabalsari.

Wewatesane Panliten

Wewatesan kang dikarepake ing sajrone panliten iki yaiku supaya para pamaCA bisa mengerteni lan ora menahi tapsiran liya ngenani kasile panliten iki. Amarga kang dadi objek paliten iki ana ing rong panggonan kang beda desa lan beda kecamatan. Tujuwan saka anane wewatesan panliten iki supaya ora uwal lan trep saka konsep kang wis karonce saka wiwitan nganti pungkasan. Wewatesan prakara iki yaiku:

- 1) Ngrembug babagan tata laku TSB ing desa Tanen lan ing Desa Jabalsari kabupaten Tulungagung.
- 2) Ngrembug babagan ubarampe TSB ing desa Tanen lan ing Desa Jabalsari kabupaten Tulungagung.

- 3) Aspek makna tartamtu kang ana ing sajrone tatalaku lan ubarampe TSB.
- 4) Studi bandhingan utawa komparasi budaya kang mbandhingake antara TSB ing desa Tanen lan TSB ing desa Jabalsari saka tata lakune, ubarampene, maknane, faktor kang dadi panyebabe lan dipercayane dening masyarakat gunakake konsep lan teori etnologi budaya.
- 5) Upaya kanggo nglestarekake TSB ing kabupaten Tulungagung.

TINTINGAN KAPUSTAKAN

Tintingan kapustakan mujudake perangan kang wigati sajrone panliten kang arep ditindakake. Tintingan kapustakan isine ngenani teori-teori kang trep kanggo digunakake lan nyengkuyung ing sajrone panliten kang arep ditindakake. Awit saka iku, ing bab iki bakal diandharake ngenani tintingan kapustakan kang kaperang dadi 3, yaiku (1) panliten saemper, (2) konsep panliten, lan (3) landhesan teori. Andharan kang luwih jangepe ana ngisor iki:

Panliten Saemper

Panliten saemper kang diteliti dening Ratih Swandayani (2013) ngenani *“Ujub Slametan Sajrone Siklus Panguripan Ing Desa Gedangan Kecamatan Karangrejo Kabupaten Tulungagung (Tintingan Wujud Lan Idealisme Nilai Budaya Jawa).”* Panliten iki ngliti ngenani wujud ujub sajrone slametan siklus panguripan, lan idealisme nilai budaya Jawa sajrone slametan siklus panguripan kang ana ing Desa Gedangan Kecamatan Karangrejo Kabupaten Tulungagung.

Panliten saemper kang kapindho diteliti dening Muh. Jauhari (2014) ngenani *“Tradhisi Slametan Kelairan Bayi Ing Desa Bediwetan Kecamatan Bungkal Kabupaten Ponorogo (Tintingan Wujud, Makna, Fungsi, Pamawas, Lan Owah Gingsir).”* Panliten iki ngrembug babagan ngenani alesan nindakake tradhisi slametan kelairan bayi, wujud tatalakune, ubarampe lan maknane, banjur pigunane saka tradhisi selamatan kelairan bayi, panemu lan pamawase masyarakat, lan owah gingsire tradhisi iki.

Panliten saemper kang katelu diteliti dening Windri Hartika (2016) saka Pendhidhikan Sejarah UNILA kanthi judhul *“Makna Tradisi Selapanan Pada Masyarakat Jawa di Desa Gedung Agung Kecamatan Jati Agung Kabupaten Lampung Selatan”*. Panliten iki ngrembug ngenani apa wae makna-makna kang ana ing sajrone tradhisi selapanan kang ditindakake masyarakat Jawa ing desa Gedung Agung Kecamatan Jati Agung kabupaten Lampung Selatan.

Panliten sabanjure yaiku panliten kang diteliti dening Retnia Yuni Safitri (2018) saka Pendhidhikan Sejarah UNILA ngenani *“Persepsi Masyarakat Jawa Terhadap Tradisi Brokohan di Desa Jepara Kecamatan Way Jepara Kabupaten Lampung Timur”*. Panliten iki ngrembug babagan ngenani persepsine para masyarakat Jawa ngenani tradhisi brokohan ing desa Jepara kecamatan Way Jepara kabupaten Lampung Timur.

Konsep Kabudayan Jawa

Tembung kabudayan asale saka basa Sansekerta "*buddhayah*", yaiku wujud jamak saka "*buddhi*" ateges akal utawa budi. Dadi kabudayan yaiku bab-bab kang ana sesambungane karo budi utawa akal. Sakliyan kuwi, ana uga kang ngandharake kabudayan iku asale saka tembung *budi-daya*, kang diartikake daya saka budi. Miturut Koentjaraningrat (1990: 181) budaya yaiku minangka dayaning akal arupa cipta, rasa, lan karsa. Kabudayan yaiku cara lan rumangsa kang nyatakake dhiri ing sajrone sakabehe segi panguripan saka golongan manungsa, kang mujudake kesatuan sosial sajrone papan lan wektu.

Kabudayan uga bisa dadi jati dhirining bangsa, kayata budaya Indonesia kang akeh banget lan beda banget karo kabudayan ing negara liya. Saengga masyarakat ora bisa owal saka kabudayan lan kapribadhen amarga nduweni gegayutan antarane wong siji lan wong sijine lan anane kabudayan kang raket. Masyarakat bisa lestari amarga anane kabudayan, suwalike kabudayan iku ora bakal ana tanpa anane masyarakat.

Sudikan (2001:4) ngandharake sajrone masyarakat Indonesia kang majemuk, ana telung golongan kabudayan kang nduweni corak dhewe-dhewe. Katelu golongan kabudayan kasebut yaiku (1) kabudayan suku bangsa (kang luwih dikenal ing Indonesia kanthi jeneng kabudayan dhaerah, (2) kabudayan umum lokal lan (3) kabudayan Nasional.

Miturut Ahmadi (1999:91-92), faktor-faktor kang ngaruhi kabudayan kayata: (1) faktor alam (lingkungan geografis), (2) faktor ras, lan (3) faktor sesambungan antara bangsa-bangsa. Kabudayan bangsa kang beda saka wektu ning wektu disebabake amarga kabudayan iku urip lan ngrembaka, lan mesthi ana owah-owahane. Sesambungan antara kabudayan-kabudayan siji lan sijine, mula wis dadi kabudayan kang teka saka njaba bisa ngowahi sipat utawa kanggo kabudayan kang asli.

Adhedhasar sekabehane teges saka para ahli ing dhuwur, nuwuhake konsep kang dadi dhasar tembung kabudayan. Konsep dhasar kabudayan iki kang mbedakake manungsa kaliyan makhluk liyane. Sakabehane prilaku manungsa sajrone urip sosial iku minangka asil saka sinau utawa latihan saben dinane, saengga lingkungan sosial klawan kabudayan iku ana gandheng cenenge. Sakabehe tumindak lan prilaku manungsa ing sajroning panguripan sosial iku minangka saka asil sinau marang kadadean-kadadean tartamtu kang ana ing alam dunya, saengga lingkungan sosial lan lingkungan alam nduweni gegayutan lan gandheng cenenge lumatar kabudayan. Salah sawijine kabudayan kang ana ing kabupaten Tulungagung kang tuwuh ing sajrone panguripan masyarakat Jawa yaiku TSB kang bisa didudut yen tradhisi iki kalebu kabudayan suku bangsa utawa kabudayan dhaerah. TSB iki uga kudu ditindakake saben bayi umur limang dina ing sawijine kulawarga kang nduweni bayi utawa yoga kang lag wae lair mligine ing desa Tanen kang dibandingake karo desa Jabalsari. TSB uga mujudake tradhisi dhaerah kang wis ana wiwit jaman biyen. Mula nganti saiki isih ana lan tansah diuri-uri dening masyarakat Tulungagung amarga tradhisi iki duweni gegayutan karo nilai lan norma kang

ana ing masyarakat. Banjur kanthi anane tradhisi iki bebrayan dipekso nglestariakake lan njaga budaya kang ana lan dinduweni supaya bisa lestari nganti jaman samangke.

Konsep Tradhisi lan adat Istiadat

Miturut Poerwadarminta (1984: 108), tradhisi yaiku minangka sekabehane adat, kapitayan, lan liya-liyane kang diwarisake para leluhur. Adat istiadat lan kapitayan iku diwarisake lan isih ditindakake dening para masyarakat kanthi cara turun-temurun, amarga kapitayan iki isih dirasa minangka samubarang kang becik lan ana paedahe ing sajrone panguripan. Miturut Suwarni (2015: 61), tradhisi kangisih diugemi lan isih ngrembaka ing satengahane masyarakat Jawa utamane ngenani sesambungan karo *siklus* panguripane manungsa, nalika isih ana ing njero kandungan, lair, mantu, nganti mati.

Adat iku minangka wujud ideal saka sawijine kabudayan kang ngatur tata tumindake manungsa (Koentjaraningrat, 1987: 7). Banjur Poerwadarminta (1939: 2) ngandharake ngenani adat minangka sawijine tata cara kang wis lumrah wiwit biyen. Adat iku minangka perangan saka tradhisi, uga bisa diarani norma kang nduweni daya pangiket utawa pangaribawa masyarakat. Mula bukane adat istiadat Jawa iku tuwuh lan ngrembaka wiwit ana ing Jaman kuna ing istana, (Suwarni, 2015: 60). Isi saka adat istiadat kuwi ngenani sistem tata nilai, norma, pandhangan utawa aturan panguripan masyarakat kang nganti saiki isih ngrembaka lan dilestariakake minangka kawicaksanan lokal. Senajan ana seperangane masyarakat kang ninggalake adat istiadat tradhisi kasebut amarga ora ana sajrone agama kang dadi kapitayane. Tradhisi nyakup sakabehe panguripane manungsa kang arupa sosial, politik, ekonomi, lan teknik kang nduweni gegayutan lan gandheng cenenge marang pigunane ing sajrone panguripan. Tradhisi bisa lumaku kanthi cara turun-temurun lan kaiket karo norma uga aturan kang wis ana wiwit biyen.

TSB yaiku salah sawijine upacara adat kang nduweni fungsi kanggo nandai bayi kang umure wis limang dina. Biyasane ditindakake kanthi cara sederhana lan ditindakake bareng karo menehi jeneng kanggo si bayi maeng. Waktu kanggo mindakake TSB iki ana gegayutan karo pupak pusere utawa ucul tali pusere si bayi. Sepasaran iki dijupuk saka sistem penanggalan Jawa kang asale saka gabungan antara dina masehi (senin, selasa, rabu, Kamis, jum'at, Sabtu lan minggu) karo pasaran Jawa (kliwon, legi, paing, pon, lan wage). Tujuwan saka TSB iki minangka wujud rasa syukur lan nyuwun kaslametan kanggo si bayi. TSB iki ditindakake ana ing omahe kulawarga kang nduwe bayi lan umure wis limang dina utawa wis pupak tali pusere.

Andharan ing ndhuwur menehi gambaran ngenani TSB kang dilakoni ing rong desa yaiku desa Tanen lan desa Jabalsari kanthi cara turun-temurun wiwit biyen, lan dadi kabiyasane masyarakat Banyuwangi. Mula TSB kagolong adat istiadat kang ora tau ditinggalake lan dilalekake klawan generasi panerus. Tradisi minangka wujud warisan budaya Jawa kanthi cara

turun-temurun ing rong desa ing kabupaten Tulungagung kang wis lumaku wiwit jaman biyen nganti saiki ing desa Tanen, kecamatan Rejotangan lan desa Jabalsari, kecamatan Sumbergempol, kabupaten Tulungagung.

Konsep Masyarakat Jawa

Masyarakat asale saka basa Arab yaiku “*Syaraka*” kang tegese melu cawe-cawe. Dadi bisa ditegesi masyarakat yaiku kumpulane manungsa kang tansah ana sesambungan antara manungsa siji lan liyane. Titikan kang dinduweni masyarakat yaiku (1) anane sesambungan ing antarane warga, (2) anane adat istiadat, (3) anane norma lan ukum sarta, (4) anane aturan kang bisa digunakake kanggo ngatur sekabehane tumindak para wargane (Koentjaraningrat, 1990: 143-146). Saka andharan iki bisa didudut menawa masyarakat iku minangka kasatuwan uripe manungsa kang nduweni sesambungan kang adhedhasar adat istiadat tartamtu kang asipat terus-terusan lan kaiket rasa identitas bebarengan. Salah sawijine masyarakat kang nduweni komunitas paling gedhe yaiku masyarakat Jawa.

Miturut Soejono (1995: 49-51) titikane masyarakat Jawa kuwi diperang dadi telung jinis, yaiku 1) masyarakat sedherhana, 2) masyarakat madya, lan 3) masyarakat pra-modern/modern. Saka telung jinis masyarakat kuwi kang nduweni cacah paling akeh yaiku masyarakat madya, amarga anane sipat agraris kang wis akeh ditinggalake karo masyarakat tradhisional Jawa tumuju ing masyarakat industri. Banjur adhedhasar panemu-panemu masyarakat iku, masyarakat Jawa kalebu masyarakat madya. Dene masyarakat kang ana ing desa Tanen lan desa Jabalsari kuwi isih kalebu masyarakat madya.

Adhedhasar saka andharan ing dhuwur bisa dimangerteni, ngenani pangertenane masyarakat Jawa yaiku, sekabehane klompok manungsa kang urip ana ing bebrayan lan anane interaksi, nggunakake basa Jawa kanthi ragam dialek, nduweni norma lan adat-istiadat utawa aturan kanggo panguripan banjur ditindakake dening masyarakat ing sajrone lingkungan.

Konsep Religi Jawa

Tembung religi asale saka basa *latin* yaiku *Relegere*, kang nduweni makna nglumpukake lan maca. Saka pangertenan iki nduweni gegayutan antarane isi agama ngenani cara-cara ngabdhi marang Gusti kang ana ing sajrone kitab suci lan kudu diwaca. Miturut *the world book dictionary*, tembung *Religioucity* yaiku *religious feeling or sentiment* utawa rasa kapitayan.

Miturut Mangun Wijaya (sajrone Burhan Nurgiyantoro, 2010: 326-327) ngandharake ngenani pambédane agama karo *religiusitas* agama luwih wigati ning lembaga kebaktian marang Gusti kanthi ukum-ukum kang resmi, dene *religiusitas* iku asipat luwih jero lan luwih amba saka agama kang nyata, *formal* lan resmi.

Masyarakat ing desa Tanen lan ing desa Jabalsari kuwi nduweni agama islam lan isih percaya marang unsur-unsur kang nduweni sipat animistik, kayata: roh-roh alus, kekuatan gaib, pangonan-panggongan kang wingit, lan para leluhur. Mulane masyarakat desa Tanen lan desa Jabalsari kuwi nganakake tradhisi kasebut

gawe sesaji utawa slametan supaya tansah diwenehi kaslametan lan minangka wujud rasa syukur marang Gusti Kang Maha Kuwasa.

Konsep Simbolisme

Sajrone bebrayan Jawa asring nggunakake simbol kanggo medharake samubarang kayata tandha lukisan, tetembungan, lengene, lan liya-liyane kang ngemot maksud tartamtu (Poerwadarminta, 1939: 947). Dadi masyarakat Jawa nglakoni prastawa penting ing sajrone panguripane kang ora bakal bisa owal saka tumindak simbolis.

Tumindak simbolis iki nduweni tujuan lan makna tartamtu ing sajrone panguripane manungsa. Sajrone Kamus Basa Indonesia ngandharake ngenani simbol kang nduweni makna salah sawijine tandha kang ngandharake ngenani sawijine bab utawa samubarang kang isine ngandhut tujuan tartamtu. Miturut Geertz (Sudikan, 2001: 1840) ngandharake ngenani simbol minangka sarana gawe ngandharake makna-makna kang awujud gagasan, tumindak, hasrat, lan pertimbangan utawa kapitayan, lan uga abstraksi-bstraksi saka kawruh tartamtu lan wujud kang dimangerteni. Simbol iki tuwuh ana ing sawijine bab kang maneka warna lan digunakake kanggo sakabehane tujuan kang sipate bisa makili liyane. Tujuan tartamtu iki diwujudake ana ing kabudayan.

Pierce uga ngandharake ngenani faktor-faktor kang nemtokake anane simbol utawa tandha sajrone tradhisi, yaiku (1) *Ikon* yaiku tandha kang dumadi adhedhasar anane pepadhan, (2) *Indeks* yaiku tandha kang dumadi amarga ana sabab musababe karo apa wae kang disesulihi, (3) *Simbol* yaiku tandha kang wis ditemtokake dening paugeran umum (konveksi) Pierce (sajrone Nurgiyantoro, 2007: 42). Kabudayan Jawa kang akeh ngemot babagan simbol-simbol, kang duweni gegayutan karo tumindhak saben dina lan kauripane masyarakat Jawa. Simbol kang nduweni guna uga wigati tumrap kabudayaan yaiku wujud saka kabudayaan lan prantandha kanggo prilaku manungsa ing sajrone bebrayan. Kaya ing sajrone tata lakune TSB kang akeh nduweni makna lan simbol tartamtu kang dikarepake dening masyarakat Tulungagung.

Konsep Foklor lan Foklor Jawa

Danandjaja (2002: 1-2) njlentrehake folklor yaiku saperangan kabudayan kolektif kang sumebar lan diwarisake kanthi turun temurun, ing antarane kolektif kang nduweni pirang-pirangane jinise, nganggo tradhisi kang beda, kanthi cara lisan utawa liwat gerakan isyarat, dadi folklor yaiku perangan kabudayaan kang kolektif.

Hutomo (1991: 5) ngandharake kanthi etimologis tembung folklor saka basa manca, kang dumadi saka tembung loro yaiku *folk* lan *lore*. Tembung *folk* ateges saperangan manungsa kang nduweni pratandha fisik, sosial lan kabudayan, mula bisa dibedakake saka perangan siji lan sijine. Tembung *lore* nduweni teges tradhisi *folk*, yaiku saperangan kabudayaan kang diwarisake kanthi cara turun-temurun kanthi nggunakake sarana lesan utawa tulisan. Saka katrangan mau folklor nduweni teges saperangan

kabudayan kolektif kang sumebar lan diwarisake kanthi cara turun –temurun kang arupa lesan lan gerak isyarat utawa nganggo pisanti pangling-eling (Danandjaja, 1994: 1-2).

Titikan folklor miturut Danandjaja (2002:3-4) ing antarane yaiku: (1) disebarake lan diwarisake kanthi cara lisan lan gethuk tular marang wong siji lan sijine, (2) folklor asipat tradhisional amarga cara nyebarake silih gumanti saengga mbutuhake wektu kang suwe, (3) folklor ana versi lan varian kang beda-beda, (4) folklor asipat anonim, yaiku jeneng pangriptane ora diweruhi, (5) folklor nduweni wujud berpola, (6) folklor nduweni paedah tumrap panguripane wong akeh lan kolektif, (7) folklor asipat pralogis, yaiku nduweni logika dhewe kang ora padha marang logika liyane, (8) folklor dadi duweke bebrayan kang ana ing dhaerah tartamtu, (9) folklor umume asipat polos lan lugu, mula kerep katon kalem uga alus.

Konsep Etnologi Budaya

Haviland (sajrone Endraswara 2015: 2) menehi andharan babagan kajian etnologi kang kedah perspektif holistik, maksute yaiku para panliti kang nyinauni babagan etnologi kudu bisa mahami lan mangerteni budaya etnis kanthi cara komparatif kanthi tujuwan bisa mengerteni babagan sejarah anane tradhisi ing saben etnis lan proses evolusi uga panyebaraning budaya ing dunya.

Haviland (1985:17) ngandharake etnologi duweni sesambungane karo prilaku utawa tingkah lakune manungsa, yaiku (1) nyekseni, (2) ngalami, (3) diskusi utawa rerembungan kang dilakokake karo pawongan kang nduweni lan nglaksanakake budaya. Etnologi duweni pola-pola kelakuan tartamtu anggone bisa dadi konsep panliten antarane, yaiku: (a) adat istiadat perkawinan, (b) struktur kekerabatan, (c) sistem politik lan ekonomi, (d) agama lan kapitayan, (e) crita rakyat, (f) tradhisi lan kesenian kang dadi objek rerembungan pambada ing masyarakat, banjur dadi aspek kajian panliten etnologi (Ember lan Ember, 1996: 10).

Komparasi kuwi asale saka basa Inggris *compare*, tegese mbandhingake supaya anggone bisa nemokake pepadhan lan pambedane saka loro utawa luwih saka objek kang diteliti. Metode kang dienggo ing sajrone panliten etnologi yaiku metode komparasi (komparatif) antropologi kang nliti unsur-unsur kabudayan saka konteks masyarakat lan mbandhingake karo saakeh-akehe unsur lan aspek kang ana ing kabudayan tartamtu. Tintingan lan konsep komparasi budaya kang digandheng karo aspek sejarah (historis) dadi ciri khase studi panliten etnologi.

Konsep Fungsi

Fungsi kabudayan iki bisa dimangerteni lan bisa dirasakake dening bebrayan kanthi cara langsung, awujud cara ngugemi lan nglestarike sawijine tradhisi tartamtu. Budi Santoso (sajrone Moertjipto, 1997: 101) fungsi upacara tradhisional tumrap masyarakat panyengkuyunge nduweni patang fungsi, yaiku: 1) norma sosial, 2) media sosial, 3) panemu sosial, lan 4) penglompokan sosial. Banjur uga ana panemu miturut Malinowski (sajrone Hutomo, 1991: 19) fungsi iku kalebu salah sawijine

unsur-unsur kabudayan minangka wujud kanggo nyukupi kabutuhan naluri manungsa. Saka andharan iki bisa dimangerteni menawa saben anane tradhisi iku mesthi nduweni fungsi utawa piguna lan tujuwan tumrap masyarakat panyengkuyunge. Senajan fungsi iki ora bisa dideleng, ananging bisa dirasakake ing panguripan.

Malinowski (sajrone Hutomo, 1991:19) ngandharake yen fungsi minangka unsur-unsur kabudayan yaiku wujud kanggo nyukupi kabutuhan naluri manungsa. Kabutuhan manungsa ing ngalam ndonya iku wujud maneka werna. Salah sawijine kabudayan uga bisa dadi panggulawenthah tumrap mudha-mudhi ing jaman saiki kang wis rada ora dikenal marang mudha-mudhi. Babagan kaya mangkono kanggo panyengkuyung tumrap mudha-mudhi supaya tradhisi bisa bakal rembaka nganthi mbesuk lan bisa isih lestari.

Konsep Sastra Bandhingan Budaya

Budaya siji bisa dibandhingake karo budaya liyane, gunakake bandhingan budaya. Bandhingan budaya digunakake kanggo nemokake aspek kang memper diarani varian. Varian kang ditemokake bisa nuntun sepira adohe pepdhan lan pambada ing budaya kang diteliti (Endraswara 2015: 75). Nalika nglakoni bandhingan budaya kudu bisa mangerteni telung pendekatan, kang diandharake Irianto sajrone Endaswara (2015: 75-76) yaiku, (1) Positivism utawa pendekatan kang bisa ditrima nganggo akal, kasunyatan, ana ing sajabane manungsa, sipate objektif, dibatesi karo ukum, lan ditemokake lumantar pengalaman. (2) Interpretivisme yaiku masyarakat kang padha-padha menehi sistem simbol lan makna kang diarani kabudayan. (3) Kritik. Pendekatan-pendekatan kuwi bisa dadi lelandesaning bandhingan budaya nganggo konteks etnologi.

Bandhingan utawa luwih dikenal komparasi, komparasi asale saka basa Inggris *compare*, tegese mbandhingake anggone bisa nemokake pepadhan lan pambedane saka loro utawa luwih saka objek kang diteliti (Depdikbut, 1997: 515). Dene miturut Nazir (2005: 58) bandhingan utawa komparasi yaiku panliten dheskriptif kang nliti ngenani sebab akibat, faktor-faktor kang dadi panyebabe bisa anane tradhisi utawa ritual tartamtu kang ana ing sajrone masyarakat. Bandhingan utawa komparasi kang kanthi cara mbandhingake pepadhan lan pambada saka loro utawa luwih saka objek kang diteleiti. Miturut Basah (1994: 7) bandhingan yaiku metodhe nganalisis kanthi cara mbandhingane rong objek utawa luwih kanggo ndhudhah ilmu pangetahuan kang luwih jero.

Bandhingan budaya sipate retatif, relativitas budaya bisa digunakake kanggo mahami lan mangerteni manekawernane budaya kang ana ing saben-saben etnis utawa suku bangsa. Sajrone panliten budaya manekawernane aturan kang ana ing budaya bisa dadi pambada yaiku nalika ana sawijining kadadean ing masyarakat arupa fenomena kang kudu dicatat utawa dadi variasi-variasi kang diarani realitivisme. Lan keragaman ora mung disawang saka fenomena utawa kadadean tartamtu nanging kudu diteliti lan dijlentrehake kanthi cetha (Endraswara, 2015: 77). Bandhingan budaya asring mraktekake transferabilitas, utawa proses mindhahake

unsur-unsur budaya tartamtu marang budaya liyane kang nduweni unsur pepadhan. Bandhingan budaya kang sipate relatif dadi condhong ing penggolongan lan nyajiake dhata kanthi cara tartamtu kang ndadekake dhata kasebut bisa dimangeteni tumrap saben individu.

Upaya Nglestariake Kabudayan

Nglestariake budaya utawa nguri-uri budaya yaiku upaya kang ditindakake dening para masyarakat tumrap kabudayan tartamtu kang wis ana lan diwiwiti ing jaman biyen, supaya ora mungkret lan sansaya ilang. Kagiyanan kang ditindakake kanthi cara turun temurun lan trep karo tatacara kang wis ana kanggo mujudake tujuan tartamtu kang nduweni sipat abadi, *dinamis*, luwes, lan selektif (Jacobus, 2006: 115). Miturut Hariwijaya, nguri-uri kabudayan yaiku usaha kanggo majudake jati dhirine bangsa (2012: 119). Saka andharan kuwi bisa ditegesake yen kabudayan kuwi minangka idhentitas saka saperangan individu lan kelompok masyarakat Jawa.

Koentjaraningrat (2010: 185-189) ngandharake ngenani telung unsur kanggo upaya nguri-uri utawa nglestariake kabudayan dhaerah, yaiku 1) Internalisasi utawa upaya nguri-uri kabudayaan kang asale saka rasa kang dinduweni manungsa antarane yaiku hasrat, nafsu, lan emosi uga manungsa nduweni sipat ora bakal puas saengga bakal kawujud rasa nguri-uri utawa nglestariake saka awake dhewe lan tradhisi. 2) Sosialisasi utawa proses kang wis ditindakake kanthi cara turun temurun lan wis ditindakake wiwit saka jaman biyen nganti saiki. Lan 3) Enkulturasasi utawa pengaruh saka masyarakat liya kang melu nyengkuyung tradhisi kanthi apik lan melu nglestariake kabudayan dhaerah kasebut. Tatacara, etika lan nilai-nilai kang ana ing sajrone tradhisi kuwi minangka titikan lan idhentitas kang bisa mbedakake antara dhaerah siji lan sijine. Mulane akeh pawongan lan masyarakat Jawa kang nglakoni upaya nguri-uri kabudayan supaya ora ilang jati dhirine bangsa.

Lelandhesan Analisis

Lelandhesan analisis iku ngrembuk babagan konsep kang dienggo nintingi lan ngolah dhata kang ana gegayutan karo TSB desa Tanen lan desa Jabalsari kang adhedhasar perkara kang arep dionceki lan didadekake panliten. Konsep kapisan yaiku konsep etnologi saka Haviland.

Konsep kapindho yaiku ngenani teori semiotik kang diandharake dening Pierce. Teori iki digunakake kanggo ngonceki makna kang ngemot babagan simbol, tandha lan lambang kang bisa dijlentrehake maknane. Saka saben-saben simbol kang ana iki, ngandhut saperangane makna kang padha dipercaya dening para masyarakat.

Konsep katelu yaiku ngenani teori Etnologi Budaya ngenani babagan komparasi. Konsep ngenani komparasi kang ana TSB kang ana ing desa Tanen lan desa Jabalsari kang diandharake kanthi nggunakake panemun Endraswasa.

Konsep kapapat yaiku upaya para masyarakat desa Tanen lan desa Jabalsari kanggo nglestarian

kabudayan dhaerah arupa TSB kang wis ana wiwit jajan biyen, nggunakake andharan saka Koentjaraningrat.

METODHE PANLITEN

Sajrone metodhe panliten iki bakal ngandharake ngenani (1) ancangan panliten, (2) objek lan papan panliten, (3) sumber dhata lan dhata panliten, (4) metodhe lan teknik nglumpukake dhata, (5) instrumen panliten, lan (6) teknik analisis dhata. Tujuwan saka metodhe panliten iku supaya panliten iki bisa tumataa. Andharan sing luwih jangkep ana ing ngisor iki.

Ancangan Panliten

Panliten babagan TSB ing desa Tanen lan desa Jabalsari iki nggunakake metodhe kualitatif dheskriptif komparatif. Panliten kualitatif asring diarani panliten naturalistic amarga panliten dilakoni ing kahanan alamiah (natural setting), diarani uga metodhe etnographi, amarga ing kawitane metodhe iki luwih akeh digunakake kanggo panliten ing babagan antropologi budaya; diarani panliten kualitatif amarga dhata kang kaimpun lan analisis luwih asipat kualitatif (Sugiyono, 2011:8). Dadi panliten iku ora nggunakake angka, tegese ora nggunakake dhata statistik utawa rumus-rumus matematika. Panliten kualitatif iki nggunakake tembung-tembung utawa ukara-ukara kang ana sesambungane marang objek kang diteliti. Sajrone elmu sosial, sumber dhatane yaiku masyarakat, dene objek dhatane yaiku tumindak-tumindak kang ditindakake dening masyarakat. Miturut Hutomo (sajrone Sudikan, 2001:85) ngandharake ngenani panliten kualitatif kang nduweni sipat dheskriptif yaiku nyatet kanthi tliti sing ana ing sekabehane kedadeyan kang dideleng lan dikrungu sarta diwaca kanthi saran wawancara, cathetan lapangan, foto, vidio, dhokumen, cathetan utawa memo lan sakpanunggalane.

Objek lan Papan Panliten

Objek yaiku *variable* utawa apa kang dadi punjere salah sawijine panliten (Arikunto, 1998:15). Objek panliten iki yaiku TSB kang mujudake gegambaran ing masyarakat kanggo nyengkuyung rasa syukur, guyub-rukun, gotong-royong, lan njunjung dhuwur rasa nyawijining bangsa. Papan kanggo panliten yaiku ana ing desa Tanen kecamatan Rejotangan lan desa Jabalsari kecamatan Sumbergempol, kabupaten Tulungagung alesane milih TSB amarga tradhisi kasebut isih tetep dilestarekake dening masyarakat ing sekitar desa Tanen lan desa jabalsari, tradhisi kang kalebu turunturun senadyan ing desa jabalsari tatalaku lan ubarampe wis ora jangkep lan wis ora ngrembaka.

Sumber Dhata lan Dhata Panliten

Miturut Maryaeni (2005:60) ana telung perkara kang kudu digatekake nalika nintingi babagan dhata sajroning panliten, yaiku 1) perspektif, 2) tekstualisasi, lan 3) makna. Mula, saka anane dhata-dhata kasebut kang awujud lesan utawa tulisan kudu ana kanthi tujuan mujudake perspektif kang luwih cetha. Makna kang ana lan asale saka dhata kudu digatekake temenan, amarga saben ukara utawa asil dhata kasebut ngandhut makna kang kudu dijlentrehake supaya luwih cetha maneh.

Sumber dhata lan dhata sajrone panliten iki bakal diandharake ing ngisor:

Sumber Dhata Panliten

Sumber dhata yaiku subjek utawa sumber dhata kang dijupuk saka ngendi wae. Lofland (sajrone Moleong, 2011: 157) njelentrehake yen sumber dhata panliten iku kaperang dadi loro yaiku : (1) sumber dhata primer utawa dhata inti sumber dhata iki awujud lesan lan awujud barang saka informasi kang diandharake karo informan utawa narasumber kang gegayutan karo TSB ing desa Tanen lan desa Jabalsari. Dhata bisa dijupuk saka asiling observasi, wawancara, lan dokumentasi. Dhata awujud lesan bisa diasilake saka informan kang mangerteni ngenani TSB ing desa Tanen lan desa Jabalsari.

Sumber dhata (2) yaiku sumber dhata sekunder utawa sumber dhata tambahan awujud informan utama lan informan tambahan. Informan utama yaiku informan utawa narasumber kang bisa menehi katrangan saakehakehe ngenani TSB ing desa Tanen lan desa Jabalsari. Kabeh sumber dhata lan dhata iki wigati ing sajrone panliten amarga didadekake minangka cekelan ing sajrone ngandharake sakabehe asiling panliten.

Dhata Panliten

Dhata yaiku katrangan utawa bahan nyata sing bisa didadekake dhasar kajian. Dhata ing panliten iki kalebu babagan kang penting kanggo panliti, amarga dhata kang diasilake bisa dadi panyengkuyung objek supaya bisa ngandharake lan nganalisis asile panliten kanthi konsep lan teori kang diandharake. Dhata sajrone TSB iki awujud dhata lisan. Sunarto (2001: 130) ngandharake ngenani dhata kuwi kang wujud ana loro, yaiku dhata lisan lan dhata barang utawa non lisan. Dhata lisan iki isine ngenani wawanrembug karo informan ing desa kasebut. Dhata lisan iki asil wawancara kaliyan sesepuh utawa pelaku tradhisi kang nduweni kawruh lan luwih akeh wawasan ngenani TSB kasebut. Dene dhata non lisan yaiku awujud dhokumentasi, kayata foto ngenani TSB kang ditindakake.

Teknik Ngumpulake Dhata

Panliten iki nggunakake panliten kualitatif dheskriptif komparatif. Sajroning nglumpukake dhata diperlokake sawijining teknik. Teknik pangumpuling dhata iku maneka werna lan teknik sing kerep digunakake sajroning panliten kayadene ing panliten TSB, kaya ing ngisor iki.

Teknik Observasi

Arikunto (2006:156) ngandharake menawa Observasi yaiku tumindak ngamati subjek utawa objek kang ditliti migunakake panca indra. Sadurunge nindakake observasi, luwih dhisik nyiapake babagan kang dibutuhake ing proses observasi.

Miturut Sudikan (2001:112) teknik observasi yaiku ndeleng utawa nlti kanthi cara langsung pristiwa-pristiwa ing lapangan. Observasi minangka salah sawijining cara nglumpukake dhata kanthi nglakoni pengamatan objek kang ditliti kanthi cara langsung utawa ora langsung. Observasi sajroning panliten iki

nggunakake observasi langsung, yaiku ngematake kanthi cara langsung ngadhep gejala objek sing ditliti.

Teknik Wawancara

Wawancara yaiku proses supaya oleh katrangan kanggo tujuan panliten iki kanthi cara mangsuli pitakonan karo adhep-adhepan antarane kang wawancara karo respondhen lan migunakake pandhuan wawancara (Sawitri, 1996:86). Miturut Sudikan (2001:90) tujuan diwontenake teknik wawancara yaiku supaya bisa nglumpukake dhata utawa katrangan ngenani panguripane manungsa ing bebrayan minangka pituduh kang utama saka teknik observasi.

Koentjaraningrat (ing sajroning Sudikan, 2001: 90) njelentrehake kang jarwane, merang wawancara dadi loro jinis, yaiku (1) wawancara kang wis direncana (tinarbuka) lan (2) wawancara kang ora direncana (tertutup). Wawancara kang direncanakake, yaiku teknik wawancara kang pitakonan-pitakonane disusun sadurunge ditakokake marang informan. Dene wawancara kang ora direncanakake, yaiku teknik wawancara kang panulis bebas takon marang informan tanpa nyusun dhaftar pitakonan sadurunge.

Teknik Dhokumentasi

Dhokumentasi yaiku teknik ngumpulake dhata ngenani babagan utawa variable kang arupa cathetan, transkrip, buku, surat kabar, majalah, prasasti, notulen rapat, legger, agenda, lan liya-liyane (Arikunto, 1993:202).

Rekam

Ing sajrone rekaman, supaya oleh asil rekaman kang apik mula kudu nduweni cathethan ngenani (1) tanggal rekam, (2) panggonan rekaman, (3) rekaman asli utawa ora asli, (4) perekam (wong kang nglakoni rekaman) supaya luwih cetha maneh ditambahi idhentitas saka kang dijaluki informasi kasebut. (Hutomo, 1991:78-79).

Instrumen Panliten

Instrumen panliten yaiku piranti kang digunakake kanggo nggarap saka asile panliten kang wis ditindakake. Ana ing sajrone bab iki kang nduweni gegayutan karo dhata kang dikasilake ing panliten yaiku, kualitas instrumen panliten lan kualitas pengumpulan dhata. Sajrone panliten komparatif kang dadi instrumen utawa alat panliten yaiku panlitine dhewe (Sugiyono, 2009: 59). Instrumen panliten miturut Arikunto (2013: 203) diarani sarana kang digunakake sajrone panliten supaya bisa lumaku kanthi gampang lan asile luwih jangkep, njlimet lan sistematis saengga luwih gampang diolah.

Tatacara Analisis Dhata

Moleong (2001:103) ngandharake yen analisis dhata yaiku proses kanggo nggolongake lan ngurutake dhata kang ana ing sajrone pola, kategori, lan satuwan uraian dhasar saengga bisa ditemtokake tema lan bisa dirumusake hipotesis kerja kaya sing disaranake dening dhata. Panliten anggone nggunakake analisis dhata

kualitatif dheskriptif komparatif kanthi sistematis ngumpulake dhata saka wiwitan nganthi pungkasan.

Tatacara Nyuguhake Asile Panliten

Ana ing sajrone panliten iki bakal ngandharake ngenani asile panliten kang awujud laporan ngenani TSB kang diwiwiti saka kahanan lan struktur pamarintahan desa Tanen lan desa Jabalsari, tatalaku tradhisi, ubarampe lan komparasi utawa bandhinga kang ana ing sajrone tradhisi kasebut. Miturut Arikunto (2013: 310-311) dhata-dhata kasebut diandharake kanthi nggunakake metode kualitatif deskripsi komparatif yaiku panliten kang bisa nemokake pepadhane lan pambedane ngenani samubarang, pawongan, kadadeyan, idhe-idhe tumrap pawongan kang digunakake ana ing sawijine panliten.

ANDHARAN

TSB ing Desa Tanen Kecamatan Rejotangan kuwi minangka upacara adat kang isih diugemi dening para warga desa Tanen. Saben gadah yoga, tradhisi iki ditindakake kanthi nduweni tujuan kang arupa wujud rasa syukur para kulawarga utawa masyarakat amarga wis diparingi yoga. Dene ing Desa Jabalsari Kecamatan Sumbergempol ngono wis ora nindakake TSB. Bab iki bakal ngandharake asile panliten kang arupa andharan ngenani tata laku ing sajrone TSB, ubarampe ing sajrone TSB, makna ing sajrone TSB, wujud komparasi TSB ing desa Tanen lan desa Jabalsari, lan upaya pelestarian TSB ing desa Tanen lan desa Jabalsari. Supaya luwih mangerteni papan panggonan panliten, luwih dhisik bakal diandharake ngenani gegambaran desa Tanen lan desa Jabalsari sarta kahanane masyarakat ing desa Tanen lan desa Jabalsari. Andharan kasebut ana ing ngisor iki.

4.1 Gegambaran Desa Tanen lan Desa Jabalsari

Sadurunge ngrembug ngenani Tradhisi Sepasara Bayi luwih jero, panliti bakal luwih dhisik njlèrehake ngenani gegambaran alam ing desa Tanen lan desa Jabalsari kathi nggunakake dhata etnografi kang asale saka Kantor Balai Desa Tanen lan Kantor Balai Desa Jabalsari. Panulisan kahanan alam desa lan gayutane kahanan desa lan tradhisi.

4.1.1 Kahanan Alam

Panggonan geografis perlu diandharake kanggo mangerteni kahanan desa lan kabudayan dhaerah kang isih diuri-uri, kang arep diteliti lan kanggo mangerteni wates panggonan desa kang nglakoni tradhisi kasebut. Dhata Etnografi iki dijupuk saka Kantor Balai Desa Tanen lan Desa Jabalsari. Desa Tanen lan desa Jabalsari kuwi isih sakabupaten, ananging beda desa lan beda kecamatan kang isih nguri-uri tradhisi Sepasara Bayi.

4.1.1.1 Kahanan Desa Tanen

Desa Tanen iku kalebu salah sawijine desa kang kalebu ana ing Kecamatan Rejotangan Kabupaten Tulungagung. Desa Tanen dumadi saka 3 dhusun, yaiku dhusun Tanen, dhusun Purwodadi lan dhusun Rowobeng. Saka katelu dhusun iki kaperang dadi 41 RT lan 13 RW. Wates Desa Tanen kuwi yaiku sisih elor wewatesan karo desa Pakisrejo lan desa Banjarjo, sisih kulon wewatesan karo desa Sukorejo, siseh kidul wewatesan karo daerah gunung ing Kabupaten Blitar, lan

sisih etan wewatesan karo desa Sumberagung. Desa Tanen saka Kutha Tulungagung kira-kira 22 km lan saka Kutha Blitar 12 km, saka Kecamatan Rejotangan kira-kira 3 km arah mengalor.

Desa Tanen minangka wilayah kang kaperang saka omah warga, lemah tegalan, lan sawah kanthi nduweni jembar wilayah 421 Ha. Saliyane kuwi, iklim ana ing desa Tanen wulan Juni iki wis mlebu usum ketigo lan terakhir udan ana ing wulan April winginane. Usum ketigo ing desa Tanen taun iki saben isuk nganthi jam 9 isuk isih krasa adem lan ademe kadang-kadang ora lumrah amarga rasane kaya ana ing dataran tinggi utawa pegunungan.

4.1.1.2 Kahanan Desa Jabalsari

Desa Tanen iku kalebu salah sawijine desa kang kalebu ana ing Kecamatan Sumbergempol Kabupaten Tulungagung. Desa Jabalsari dumadi saka 3 dhusun, yaiku dhusun Gondangsari, dhusun Ngelo lan dhusun Jabalan. Saka kapapat dhusun iki kaperang dadi 40 RT lan 8 RW. Wates Desa Tanen kuwi yaiku sisih elor wewatesan karo desa Sambirobyong, sisih kulon wewatesan karo desa Sumberdadi, siseh kidul wewatesan karo daerah Bendiljati Wetan, lan sisih etan wewatesan karo desa Pulotondo. Desa Jabalsari saka Kutha Tulungagung kira-kira 10 km, saka Kecamatan Sumbergempol kira-kira 2 km arah mengulon.

Desa Jabalsari minangka wilayah kang kaperang saka omah warga, lemah tegalan, lan sawah kanthi nduweni jembar wilayah 317.805 Ha. Saliyane kuwi, iklim ana ing desa Jabalsari kuwi ana loro yaiku rendeng lan ketigo. Usum rendeng iku ana patang wulan kanthi curah udan 27 mm, kelembapan udara 29% lan suhu rata-rata saben dinane 97°C. Usum ketigo ing desa Jabalsari taun iki saben isuk nganthi jam 9 isuk isih krasa adem lan radha awan thithik panase ora umum.

4.2 Tata laku Tradhisi Sepasaran Bayi ing Desa Tanen lan Desa Jabalsari

TSB kuwi ngandhut saperangan tata laku utawa tata rakit. Tata laku kuwi minangka salah sawijine babagan kang wajib ana ing sajrone upacara adat utawa ritual adat. Tata laku kuwi uga nduweni nilai, simbol, lan makna kang wigati banget tumrap ing panguripane masyarakat. Kapitayan kang ana ing sajrone panguripane masyarakat kuwi mesthi nduweni simbol lan makna kang kinandhut lan nduweni sesambungan karo Gusti kang Maha Kuwasa lan bisa uga dadi pangeling-eling. Mula, kanthi anane tata laku ing sajrone TSB kuwi satemene wigati banget kanggo para masyarakat ing desa Tanen lan desa Jabalsari. Sakabehane makna kang kinandhut kuwi kudu tansah digatekake supaya bisa mangerteni apa wae nilai luhur saka kabudayan kang ana ing sajrone TSB. Masyarakat kang dadi panyengkuyunge nalika lagi nindakake TSB kuwi bakal nduweni pangarep-arep supaya apa wae kekarepane bisa kasembadan dening Gusti kang Maha Kuwasa.

Tata lakune kang ana ing sajrone TSB ing desa Tanen, yaiku persiapan (titi siyaga), titi laksana (Sepasaran Bayi, gebrek bayi), lan titi wasana (slametan utawa gendhuri). Dene, tata lakune TSB kang ditindakake ing desa Jabalsari yaiku titi siyaga (persiapan), titi

laksana (aqiqoh), lan titi wasana (gendhuri). Saka sekabehane tata lakune kasebut iku nduweni makna dhewe-dhewe. Supaya luwih gamblang lan luwih cetha ngenani babagan tata lakune lan pambidane, bakal kaandharake ana ing ngisor iki.

4.1.2 Tata Laku Tradhisi Sepasaran Bayi ing Desa Tanen

Tata laku kuwi minangka salah sawijine bab kang wigati ing sajrone adicara tartamtu. Tata laku yaiku kabiasaan kang dianggep dadi tatacara anggone nglakoni jejibahan tartamtu kang wis ditrima lan dadi kaidah-kaidah aturan kang wis dipercaya uga dilakoni ing sajrone panguripan ing masyarakat. Tatalaku uga ora bisa adoh saka acara tradhisi lan ritual kang ngrembaka ing sajrone panguripan masyarakat Jawa. Urut-urutan saka tata laku TSB ing desa Tanen, yaiku persiapan (titi siyaga), titi laksana (Sepasaran Bayi, gebrek bayi), lan titi wasana (slametan utawa gendhuri). Supaya luwih gamblang bakal diandharake ana ing ngisor iki.

4.1.2.1 Titi Siyaga (Persiapan)

Kulawarga kang nduweni acara iki bakal nyepakake terop gawe para tamu undhangan lan tamu becekan sedina sakdurunge TSB diwiwiti. Sepisanan kang ditindakake yaiku nata bangku, kursi, kloso lan sound. Sedina sakdurunge Sepasaran Bayi bakal akeh wong mara gawe mbecek utawa jagong bayi. Bakal ana wong rewang kang bageyan nyiapake ubarampe kanggo TSB iki. Bageyan ubarampe kuwi nduweni peran kang wigati banget amarga tugase nyepakake ubarampe kanggo TSB.

4.1.2.2 Titi Laksana

Titi laksana utawa acara inti kuwi minangka adicara kang dadi punjere acara. Sajrone TSB ing desa Tanen kang dadi acara intine yaiku adicara sepasaran bayi lan gebrek bayi kang dipimpin dening dhukun bayi kang ana ing desa Tanen. TSB kalebu adicara slametan kang nduweni makna lan tandha tartamtu kang kinandhut ing sajrone tatalaku tradhisi. Tatalaku kang ana ing TSB wiwit jaman biyen nganthi saiki ora ana kang owah. Makna lan tandha-tandha tartamtu kang ana ing sajorne tatalakone tradhisi, uga nduweni gegayutane karo tradhisi kasebut, tandha lan makna bisa dideleng ing ngisor iki.

1) Sepasaran Bayi

Tata laku kang paling utama utawa punjere saka adicara iki yaiku Sepasaran Bayi. Sepasaran bayi ditindakake nalika bayi wis umur limang dina utawa wis pupak pusere. Sakdurunge TSB iki kalaksanakake, dhukun bayi ngadusi lan macaki bayi dhisik supaya resik. Sakbenere bayi iki oleh diadusi dening wong tuwane, ananging tradhisi kang wis kalaksanan turun-temurun iki, bayi diadusi dening dhukun bayi nganti pagut. Pagut yaiku ana 40 dina sakwise bayi lair.

2) Gebrek Bayi

Tata laku sawise prosesi Sepasaran Bayi yaiku prosesi gebrek bayi. Prosesi gebrek bayi yaiku ritual kanthi cara gebrek kasure si bayi. Ana ing sajrone TSB iki ritual gebrek bayi ditindakake dening Mbah Bandiyah. Mbah Bandiyah minangka pamimpin upacara adat Sepasaran Bayi uga bisa disebut dhukun bayi. Gebrek bayi minangka salah sawijine tata laku Sepasaran Bayi

kang ora oleh ditinggalake kaya dene tata laku liyane kang ana ing sajrone TSB.

Tata laku gebrek bayi kuwi uga nduweni makna kang kinandhut kaya tata laku liyane. Gebrek bayi minangka simbol ucapan rasa sukur marang Gusti Kang Maha Agung lan nduweni tujuwan supaya si bayi ora gampang ketan.

4.1.2.3 Titi Wasana (Slametan utawa Gendhuri)

Adicara kang dadi titi wasana ing TSB kang ditindaakake ing desa Tanen yaiku kanthi anane adicara slametan utawa gendhuri. Titi wasana iki ditindakake dening para pawongan lanang kang dadi tangga teparo lan sanak kulawargane. Slametan utawa gendhuri kuwi kalebu tata laku kang pungkasan ana ing sajrone TSB. Slametan kuwi uga kalebu acara inti. Slametan utawa gendhuri kuwi dipimpin dening sesepuh desa, biyasane kang mimpin slametan kuwi para Mbah Kyai utawa Imam sholat jamaah.

4.2.2 Tata Laku Tradhisi Sepasaran Bayi ing Desa Jabalsari

Tata laku kuwi minangka salah sawijine bab kang wigati ing sajrone adicara tartamtu. Tatalaku yaiku kabiasaan kang dianggep dadi tatacara anggone nglakoni jejibahan tartamtu kang wis ditrima lan dadi kaidah-kaidah aturan kang wis dipercaya uga dilakoni ing sajrone panguripan ing masyarakat. Urut-urutan saka tata laku TSB ing desa Jabalsari, yaiku titi siyaga (persiapan), titi laksana (aqiqoh), lan titi wasana (gendhuri). Supaya luwih gamblang bakal diandharake ana ing ngisor iki.

4.2.2.1 Titi Siyaga (Persiapan)

Saka sekabehane tata lakune ana ing sajrone TSB kuwi wis dicepakake kanthi mentes. Babagan iki nduweni ancas supaya TSB kuwi bisa kalaksanakake kanthi lancar. Kang nyiapakake apa wae kang dibutuhake nalika TSB diadusake dening para tangga teparo kang rewang ana ing kulawarga kang nggadakake tradhisi iki. Para masyarakat kang rewang kuwi nduweni jejibahan dhewe-dhewe supaya bisa cundhuk marang apa wae kang wis dadi tugase. Masyarakat kang rewang iki kayata sanak kulawarga lan tangga teparo, dadi bisa mbiyantu lan ngurangi beban kulawarga kang nggadakake TSB iki. Kulawarga kang nduweni acara iki bakal nyepakake terop gawe para tamu undhangan lan tamu becekan sedina sakdurunge TSB diwiwiti. Sepisanan kang ditindakake yaiku nata bangku, kursi, kloso lan sound. Sedina sakdurunge Sepasaran Bayi bakal akeh wong mara gawe mbecek utawa jagong bayi. Para wong rewang padha masak kanggo acara gendhuri.

4.2.2.2 Titi Laksana (Aqiqoh Bayi)

Titi laksana utawa acara inti kuwi minangka adicara kang dadi punjere acara. Sajrone TSB ing desa Jabalsari kang dadi acara intine yaiku adicara aqiqoh bayi kang dipimpin dening mbah yai utawa sesepuh desa kang biyasane dadi tukang kajat utawa ngujubne. Adicara aqiqohan bayi iki ditindakake nalika bayi umur pitung dina, patbelas dina, selikur dinalan sabanjure. Adicara aqiqoh iki kalebu TSB ananging wis kacampuran ajaran agama Islam, dadi wis ora pati percaya marang babagan kang asipat mistis. Ana ing adicara aqiqoh iki uga adicara kanggo menehi jeneng si bayi mau. Nalika nindakake adicara iki wedhus kang dibeleh yen anake wedok iku

cacahe ana siji, denen anake lanang bakal nyembeleh wedhus cacahe loro. Banjur daging wedhus mau diolah kanggo dhaharan parapawongan kang melu gendhuri lan pawongan kang melu rewang uga kanggo isi berkat.

4.2.2.3 Titi Wasana (Gendhuri)

Adicara kang dadi titi wasana ing TSB kang ditindakake ing desa Jabalsari yaiku kanthi anane adicara gendhuri. Titi wasana iki ditindakake dening para pawongan lanang kang dadi tangga teparo lan sanak kulawargane. Gendhuri kuwi kalebu tata laku kang pungkasan ana ing sajrone TSB. Gendhuri kuwi uga kalebu acara inti. Gendhuri kuwi dipimpin dening sesepuh desa, biyasane kang mimpin slametan kuwi para Mbah Kyai utawa Imam sholat jamaah lan uga bisa sesepuh desa kang biysane ngajatne salah sawijine adicara.

4.3 Ubarampe ing Tradhisi Sepasaran Bayi ing Desa Tanen lan Desa Jabalsari

Masyarakat Jawa kuwi duweni tradhisi sing awujud upacara adat utawa ritual slametan kang wis diakrabi wiwit lair kanthi anane maneka warna ubarampene. Saka anane upacara adat sig maneka warna iki, bakal nduweni wujud ubarampe kang beda, bakal nduweni titikan dhewe-dhewe. Nanging, ora kabeh pawongan kuwi mangerteni apa wae makna, simbol lan tujuwan kang bakal kinandhut ana ing sajrone ubarampe. Para masyarakat rata-rata kuwi bakal nindakake upacara adat amarga mung melu marang apa kang ditindakake dening para sesepuh. Senajan wis kaya mangkono, ananging isih ana masyarakat kang gelem ngugemi lan nindakake utawa nglaksanakake upacara adat, lan saya suwi bakal mangerteni makna kang kinandhut ana ing maneka warnaning ubarampe kasebut.

4.3.1 Ubarampe Tradhisi Sepasaran Bayi ing Desa Tanen

Masyarakat kuwi minangka panyengkuyunge nalika nindakake TSB kang bakal nduweni pangarep-arep supaya kekarepane kuwi bisa kasembadan dening Gusti. Ubarampe kang ana ing sajronne TSB yaiku *cok bakal, menyan lan areng, takir, gedhang, klapa, gula, kembang setaman, jamu kunir, lilin utawa ubleg*.

4.3.2 Ubarampe Tradhisi Sepasaran Bayi ing Desa Jabalsari

Masyarakat kuwi minangka panyengkuyunge nalika nindakake TSB kang bakal nduweni pangarep-arep supaya kekarepane kuwi bisa kasembadan dening Gusti. Ubarampe kang ana ing sajronne TSB yaiku *anake wit gedhang, duwek receh, kembang setaman, beras kuning, banyu*.

4.4 Makna Tradhisi Sepasaran Bayi ing Desa Tanen lan TSB ing Desa Jabalsari

Saben tradhisi lan budaya kang ditindakake ana ing saben dhaerah mesthi nduweni maksud tartamtu lan nduweni maksud kang kasimpen ing sajorne ubarampe lan tatalaku kang dilambangkan lumatar simbol tartamtu. Simbol miturut Teeuw (1984: 47) tegese tandha sing menahi weruh marang sawije bab tumrap masyarakat liya.

4.4.1 Makna Tradhisi Sepasaran Bayi ing Desa Tanen

Tata laku kanggo nggelar sawijine adicara kudu nggatekake urutan yaiku persiapan lan pelaksanaane. Makna kang kinandhut ing sajrone tatalaku lan ubarampe ing TSB ing desa Tanen bakal diandharake ing ngisor iki.

4.4.1.1 Titi Siyaga (Persiapan)

Persiapan iki ditindakake kanggo nyiapake sekabehane kebutuhan kang diperlukake nalika nindakake TSB, supaya nalika adicara TSB diwiwiti sekabehane kebutuhan ing tradhisi iki wis dicepakake kanthi mentes. Babagan iki nduweni ancas supaya TSB kuwi bisa kalaksanakake kanthi lancar.

4.4.1.2 Titi Laksana

Titi laksana kuwi minangka adicara kang dadi punjere acara. Sajrone TSB ing desa Tanen kang dadi acara intine yaiku adicara sepasaran bayi kang dipimpin dening mbah Bandiyah utawa dhukun bayi. Makna lan tandha-tandha tartamtu kang ana ing sajrone tata lakune tradhisi, uga nduweni gegayutane karo tradhisi kasebut, tandha lan makna bisa dideleng saka andharan ing ngisor iki.

1) Sepasaran Bayi

Makna kang kinandhut ana ing sajrone prosesi Sepasaran Bayi kuwi yaiku minangka rasa syukur marang Gusti Kang Maha Kuwasa amarga wis dipercaya supaya bisa didik putra putrinipun lan muga dadi putra putri kang soleh lan solehah. Saliyane kuwi uga minangka kanggo wujud nyuwunkaslametan kanggo si bayi utawa anake mau. Dadi kulawarga kang nampa yoga utawa anak kudu tansah iling marang pangriptane.

2) Gebrek Bayi

gebrek bayi kuwi uga nduweni makna kang kinandhut kaya tata laku liyane. Gebrek bayi minangka simbol ucapan rasa sukur marang Gusti Kang Maha Agung lan nduweni tujuwan supaya si bayi ora gampang kagetan. Prosesi grebek bayi iki nduweni makna supaya si bayi nalika saiki utawa mbesok ora gampang kagetan nalika ana ing kahanan kepriye wae. Prosesi gebrek bayi yaiku ritual kanthi cara gebrek kasure si bayi.

4.4.1.3 Titi Wasana (Slametan utawa Gendhuri)

Slametan kuwi uga kalebu acara pungkasan. Ubarampe utawa piranti sesajen kang digunakake ing sajrone tradhisi utawa ritual ing masyarakat. Sesajen yaiku wujud asil bumi arupa wit-witan, woh-wohan, lan liya-liyane kang diasilake alam. Kaya dene andharan ubarampe ing ngisor iki:

1) Cok Bakal

Makna kang kinandhut kuwi bisa kawawas saka arane, cok bakal kuwi nduweni makna “cok” kuwi siji, bakale dadi siji. Takir kuwi nduweni makna padhang ana ing pikir. Padhang ana ing pikir kuwi bisa dimaknani ora mikir sekabehane samubarag kuwi apik. Kabeh kuwi nduweni piguna lan paedahe kanggo panguripan. Cok bakal kuwi uga salah sawijine wujud njaluk pangapura marang dhanyang kang manggon ana ing kono. Kanthi maksud magkono, ateges menahi pakurmatan marang dhanyang lan leluhur.

2) Dupa

Dupa kang digunakake ana ing adicara TSB kuwi nduweni makna minangka wujud rasa syukur lan

gawe ngilangi bebaya kang ora apik tumrap adicara TSB nalika adicara kasebut lumaku lan para masyarakat kiwa tengene, wigatine gawe para kulawarga kang lagi nindakake TSB. Dupa utawa impling iki kalebu salah sawijine wujud ubarampe kang asipat wajib ana nalika lagi nindakake adicara TSB. Ngobong dupa kuwi nduweni tujuwan kanggo nguwak bebaya nalika nindakake adicara TSB. Saliyane kuwi, dupa uga nduweni makna menahi pakurmatan marang dhanyang utawa kang mbaureksa kang manggon ana ing kono.

3) Tumpeng

Makna saka tumpeng yaiku tumungkula utawa tumindak kang mumpeng. Mumpeng kuwi tegese becik kanthi anane niat kang mantep uga jejeg nalika nindakake tumindak kang becik, ora separo kanthi ikhlas lan ora njaluk piwalesan. Tumungkul kuwi uga bisa ditindakake kanthi cara ngibadah marang Gusti kang ajeg tur jejeg lan bener tur pener. Saliyane ngibadah marang Gusti uga bisa kanthi cara nindakake tumindhak becik marang pepadhane, kayata tangga teparo.

4) Sesajen

Isi saka sajén iki awujud gedhang raja setangkep, gendhis, menyan, kembang setaman, endog, jeroan pithik, sumbatan kelapa lan cok bakal. Sajén iki saka saperangan bageyan-bageyane nduweni makna. Kaya dene gedhang raja setangkep. Gedhang iki nyimbolake nilai panguripan. Dadi, bisa ditegesi yen tetanduran gedhang kuwi nduweni watak bakal bisa urip ana ing lingkungan ngendi wae. Bageyan-bageyan saka tetanduran gedhang iki kayata godhong, debog lan wohe nduweni kasiat dhewe-dhewe. Saka anane nilai guna tanduran gedhang iki nduweni kekarepan gawe para manungsa supaya bisa mangerteni lan ditindakake ana ing panguripane.

4.4.2 Makna Tradhisi Sepasaran Bayi ing Desa Jabalsari

Makna kang kinandhut ing sajrone tatalaku lan ubarampe ing TSB ing desa Jabalsari bakal diandharake ing ngisor iki.

4.4.2.1 Aqiqoh Bayi

Adicara aqiqoh bayi nduweni makna kanggo nebus bayi marang Gusti Allah lan ucapan rasa syukur, kayata kang wis ana ing ajaran agama Islam. Dadi bisa dimangerteni menawi aqiqoh bayi kuwi nduweni makna kanggo ngucap rasa syukur amarga wis dipercaya kanthi diwenahi kapitayan kanthi laire bayi kang ana ing kulawargane. Saliyane kuwi ana ing desa Jabalsari kuwi TSB wis kacampuran ajaran agama Islam, saengga akeh masyarakat ing desa Jabalsari kang wis ora ngugemi TSB kang sipate isih kejawen.

4.4.2.2 Titi Wasana (Gendhuri)

Gendhuri kuwi nduweni tujuwan yaiku atur panuwun marang Gusti Kang Maha Kuwasa amarga tansah pinaringan rejeki tumrap para kulawarga lan masyarakat kanthi diwenahi kapitayan arupa anane yoga. Saliyane kuwi uga supaya para kulawarga lan masyarakat didohake saka bebaya lan gangguan apa wae kang bisa dumadi ana ing saben dinane. Kahanan kang ayem bakal bisa ndadekake panguripan kang tentrem lan kaslametan kanggo nglakoni panguripan ana ing saben dinane.

Ubarampe utawa piranti sesajen kang digunakake ing sajrone tradhisi utawa ritual ing masyarakat. Sesajen yaiku wujud asil bumi arupa witan, woh-wohan, lan liya-liyane kang diasilake alam. Kaya dene andharan ubarampe ing ngisor iki:

1) Anake Wit Gedhang

Anake wit gedhang iki nyimbolake nilai panguripan. Dadi, bisa ditegesi yen tetanduran gedhang kuwi nduweni watak bakal bisa urip ana ing lingkungan ngendi wae. Anake wit gedhang kuwi tuwuh sak tunase debog utawa wit gedhang kang wis gedhe. Dadi bisa ditegesi yen bocah bayi kuwi asale saka tunase bapak lan ibune kang didadekna siji.

2) Duwek Receh lan Beras Kuning

Duwek receh lan beras kuning iki nduweni makna supaya si bocah bayi iki mbesok uripe bisa kecukupan lan bisa biyantu sapa wae kang merlokake bantuane. Duwek receh iki bakale disebar ana ing tengah-tengah para wong kan melu gendhuri. Duwek receh iki disebar bareng beras kuning. Iki ngunu nduweni tujuwan kanggo rasa syukur marang Gusti Kang Maha Kuwasa lan njaluk pandonga supaya si bayi mbesok panguripane bakal kacukupan.

3) Kembang Setaman lan Banyu

Kembang setaman yaiku kembang kang rupane werna-werni kang digawe nyekar utawa sajén nalika nglakoni TSB. Kembang kang ambune wangi nduweni makna supaya kita lan kulawarga tansah pinaringan pangestu lan wangine ilmu saka para leluhur. Wangine ilmu kang maksute yaiku berkah lan safa'at kang akeh, limpah ruwah saka leluhur tansah mili kaya dene banyu kang mili lan bisa menahi panguripan marang liya-liyane.

4.5 Wujud Komparasi Tradhisi Sepasaran Bayi ing Desa Tanen lan Tradhisi Sepasaran Bayi ing Desa Jabalsari

Komparasi utawa bandhingan yaiku ngenani babagan kang nliti lan nganalisis ngenani pambada lan pepadhane. Komparasi kuwi ditindakake kanggo mbandhingake variabel objek. Titikan kang ana ing sajrone objek yaiku mula bukannya tradhisi sajrone masyarakat, tatalaku lan liya-liyane kang bakal bisa nemokake gegayutan antarane siji lan sijine. Metode kang digunakake ana ing panliten etnologi kuwi yaiku metode komparasi (*komparatif*) antropologi kang isine nliti ngenani unsur-unsur kabudayan kang asale saka konteks masyarakat lan mbandhingake saka pirang-pirangane unsur lan aspek kang ana ing sajrone kabudayan tartamtu.

Ana ing sajrone TSB ing Desa Tanen lan TSB ing Desa Jabalsari iki bakal ngandharake saperangane wujud saka aspek komparasi bakal diandharake ana ing ngisor iki.

4.5.1 Aspek kang Beda

Ana ing sajrone TSB ing Desa Tanen lan TSB ing Desa Jabalsari kang dadi pambadane ana ing saperangane unsur. Unsur-unsur iki bakal dijlentrehake ana ing ngisor iki kayadene sipat, wektu nglakoni, urutan tatalaku, lan ubarampe. Wujud saka unsur pambada utawa komparasi kang ana ing sajrone TSB ing Desa Tanen lan TSB ing Desa Jabalsari.

Aspek saka pambédane kuwi bisa kadudut saka faktor kang dumadi saka panyebabane lan dipercaya dening para masyarakat. Faktor kang nyebabake pambédane iki, yaiku saka sipate, wektu nglakoni tradhisine, urutan tatalakune lan saka ubarampene. Babagan iki sing pungkasané gawa owah-owahan utawa pengaruh marang TSB kasebut. TSB iki ana sing isih asipat sakral lan ora sakral, gumantung saka kapitayane para masyarakat. Ana uga sebageyan masyarakat sing nganggep TSB iki kalebu dosa utawa musyrik, saengga ora gelem nindakake TSB iki lan diganti kanthi anane adicara aqiqohan.

4.5.2 Aspek kang Padha

Saliyane aspek pambédane uga ana aspek kang padha nalika nindakake TSB ing Desa Tanen lan TSB ing Desa Jabalsari. TSB iki kang tuwuh saka kapitayane para masyarakat, wigatine masyarakat Desa Tanen lan Desa Jabalsari kang padha-padha nduweni pengaruh saka desa siji lan sijine. Aspek kang dadi pepadhane TSB ing Desa Tanen lan TSB ing Desa Jabalsari bakal diandharake ana ing ngisor iki.

- 1) TSB ing Desa Tanen lan TSB ing Desa Jabalsari ditindakake saben ana bayi lair.
- 2) Padha-padha nduweni tujuwan kanggo tolak balak lan ucapan rasa syukur marang Gusti Pangeran amarga wis piningan kapitayan lan titipan kang awujud bayi lan kanggo menehi jeneng si bayi.
- 3) Anane gegayutan karo upacara *daur hidup* manungsa (lair, urip, mati).
- 4) TSB ing Desa Tanen lan TSB ing Desa Jabalsari iki padha-padha kanggo papan silaturahmi gawe dulur adoh utawa cidhek lan tangga teparo.

Saka patang aspek pepadhan iki kang ana ing sajroné TSB ing Desa Tanen lan TSB ing Desa Jabalsari, bisa dijupuk dudutan yen tradhisi-tradhisi kang ana ing saben dhaerah iki ora mung nduweni aspek pambédane ananging uga nduweni aspek pepadhan. TSB ing Desa Tanen lan TSB ing Desa Jabalsari senajan nduweni sipat, urutan tatalaku, ubarampe, waktu nglakoni, lan kecamatan kang beda, ananging tradhisi iki tuwuh ana ing kabupaten kang padha. Pirang-pirangane tradhisi kang tuwuh ana ing Indonesia iki bakal bisa nuwuhake wujud saka aspek komparasi. Wujud saka aspek komparasi TSB ing Desa Tanen lan TSB ing Desa Jabalsari iki wujud saka maneka wernane budaya lokal kang wis ngrembaka ana ing masyarakat. Tradhisi sing wis ngrembaka ana ing saben dhaerah kuwi bakal bisa dadi perangan kang wigati saka saben dhaerah, mligine ana ing dhaerah Tulungagung.

4.6 Upaya Pelestarian Tradhisi Sepasaran Bayi

Nguri-uri lan kabudayan kuwi nduweni gegayutan kang rumaket lan ora bisa dipisahake. Amarga nguri-uri kabudayan iku salah sawijine cara kanggo njaga kabudayan warisan leluhur kang bisa ditindakake kanthi cara nglaksanakake tradhisi lan ritual kang wis ana wiwit mbiyen lan dipercaya dening para masyarakat Jawa. Cara kanggo nguri-uri utawa nglestarikake kabudayan iku ana telung cara, yaiku: (1) Internalisasi utawa nguri-uri kabudayan kanthi cara nduweni rasa hasrat, nafsu, lan emosi saka manungsa kang nduweni rasa kurang puas saengga bisa mujudake rasa nguri-uri utawa nglestarikake

kabudayan kang tuwuh saka awake dhewe, (2) Sosialisasi utawa proses kang wis ana lan wis ditindakake kanthi cara turun temurun kang wis diwiwit saka mbiyen nganti saiki, lan (3) enkulturasi utawa pengaruh saka masyarakat liya kang bisa nyengkuyung tradhisi kasebut kanthi apik lan uga melu nglestarikake kabudayan dhaerah kasebut supaya tansah ngrembaka (Koentjaraningrat, 2009: 185-189).

4.6.1 Internalisasi

Internalisasi kuwi kalebu salah sawijine cara kanggo nglestarikake kabudayan dhaerah kang asale utawa kang tuwuh saka awake dhewe lan asale saka ati lan pamikiran para manungsa. Upaya kanggo nglestarikake kabudayan iki tuwuh saka rasa kang ana ing awake dhewe. Rasa iki kang awujud rasa kurang puas kang bakal bisa nuwuhake rasa nguri-uri utawa nglestarikake tradhisi tartamtu kang tuwuh saka awake dhewe.

4.6.2 Sosialisasi

Sosialisasi kuwi kalebu salah sawijine proses sosialisasi kang tuwuh ana ing sajroné panguripane manungsa kang awujud kagiatan biyantu masyarakat lan pawongan tartamtu sing gelem nyinaoni lan mangerteni tradhisi kanthi nggunakake cara sosialisasi. Budaya Jawa kuwi bisa dimangerteni kanthi nggunakake cara sosialisasi. Sosialisasi yaiku omong-omongan ngenani babagan tradhisi lan budaya dhaerahe dhewe-dhewe saengga tradhisi iki bisa ditindakake kanthi cara turun temurun. Kanthi anane cara sosialisasi iki para masyarakat bisa sambung sinambung, oleh lan nrima informasi saka pawongan liya.

4.6.3 Enkulturasi

Masyarakat kuwi nduweni teges yaiku pawongan kang urip lan nglakoni tradhisi kang wis ana ing sajroné panguripane manungsa utawa masyarakat. Masyarakat kuwi saliyané pawongan kang nglakoni tradhisi, masyarakat uga pawongan kang utama lan kang wigati kanggo nglestarikake budaya. Para masyarakat sadurunge nglestarikake lan nguri-uri budaya kuwi kudu padha bisa mangerteni sakabehane budaya kang ana ing lingkungan lan pengaruhé. Enkulturasi yaiku wujud saka pengaruhé para masyarakat njaba kang bisa ndadekake kabudayan ing desa kasebut bisa ngrembaka. Enkulturasi iki nduweni sipat kanggo panyengkuyung tradhisi kang ana ing tradhisi tartamtu, senadyan dadi masyarakat anyar kudu bisa nyengkuyung lan melu nglestarikake kabudayan dhaerah.

PANUTUP

Sajroné panutup iki bakal ngandharake ngenani asile panliten kang awujud dudutan saka andharane panliten kang isine wis dijlentrehake ana ing bab sadurunge. Ana ing sajroné panutup iki ora mung ngandharake ngenani dudutan, ananging uga ngandharake ngenani pramayoga tumrap para pamaos supaya bisa ndadekake patuladhan ana ing panguripan bebrayan. Asile saka dudutan kuwi kaya kang diandharake ana ing ngisor iki.

Dudutan

Adhedhasar saka dhata kang wis ana lan wis dikumpulake uga wis dijlentrehake kang ana ing bab sadurunge, bisa dijupuk dudutan saka asile panliten. Dudutan ngenani asile panliten iki mujudake asile bab kang wigati sanget lan cundhuk karo tujuwane ngandharake panliten. Dudutan kang bisa diandharake kayata kang ana ing ngisor iki.

TSB yaiku kalebu salah sawijine tradhisi dhaerah kang ana ing kabupaten Tulungagung, kang isih tuwuh lan ngrembaka ana ing desa Tanen kecamatan Rejotangan lan ana ing desa Jabalsari kecamatan Sumbergempol kabupaten Tulungagung. TSB kuwi kalebu budaya lokal kang asale saka cerita lan kapitayane para masyarakat lan kalebu ana ing cerita lisan, banjur kacampuran kanthi anane tindakan kang arupa tata laku lan ubarampe kang wis bisa ditrima dening para masyarakat desa. Tradhisi iki kalebu salah sawijine tradhisi dhaerah kang isih dipercaya lan diugemi dening para masyarakat desa kuwi mau. TSB kuwi ditindakake saben ana ing sawijine kulawarga kuwi nampa anak utawa anane kelairan bayi.

TSB kuwi ditindakake kanggo ngucap rasa syukur dhumateng Gusti Kang Murbeng Dumadi lan kanggo tolak balak kanggo si bayi uga kanggo menehi jeneng gawe si bayi kuwi mau. TSB ditindakake nalika si bayi wis umur limang dina utawa nalika wis pupak pusere. Dadi nalika saben kulawarga kang ana ing loro desa kuwi nduweni bayi kang lagi wae lair, saben si bayi kuwi wis umur limang dina utawa wis pupak puse bakal ditindakake TSB kasebut. Ananging ana ing desa Jabalsari Cak-cakane lan ubarampene wis ora padha kaya ing desa Tanen. Ana ing sebageyan desa Jabalsari iki kang wis ora ngugemi TSB amarga miturute para wargane, tradhisi iki ribet lan sipate musyrik. Dadi, ana ing desa Jabalsari TSB diarani aqiqoh bayi amarga wis kacampuran ajaran agama Islam.

TSB iki isih nggunakake tata laku lan ubarampe kang wis gumathok wiwit jaman biyen, ananging ana sebageyan ubarampe lan tata lakune kang beda amarga anane kapitayane para masyarakat desa kang beda. Tata laku lan ubarampe kang beda iki minangka wujud saka kapitayane lan pasarujukane para masyarakat desa kang wis diwiwiti wiwit biyen lan isih dipercaya nganti saiki. Tata laku kanggo nggelar sawijine adicara kudu nggatekake urutan yaiku persiapan lan pelaksanaane. Ubarampe utawa piranti kang digunakake ana ing sajrone tradhisi utawa ritual ing masyarakat. Sajrone persiapan yaiku gotong royong, nyiapake ubarampe, lan nglakoni TSB. Ing pelaksanaane uga nyiapake papan panggonan, nyiapake ubarampe, lan slametan utawa dhahar bareng. Tata laku lan ubarampe kasebut wis ditindakake wiwit jaman biyen saben nduwe bayi kanthi cara turun temurun lan bayi wis umur limang dina utawa wis pupak pusere.

Wujud komparasi kang ana ing sajrone TSB kang ditindakake ana ing desa Tanen lan ing desa Jabalsari ana loro aspek yaiku aspek pambada lan aspek pepadhan. Saka aspek pambadane yaiku saka masyarakat lan Cak-cakane nalika nindakake TSB iki, saliyan kuwi uga saka 1) sipat, 2) wektu nglakoni, 3) urutan tatalaku, lan 3) ubarampene. Dene saka sapek pepadhane yaiku 1) padha-padha ditindakake nalika kelairan bayi ing kulawargane,

2) padha-padha kanggo ngucap rasa syukur Gusti Allah lan menehi jeneng si bayi, 3) padha-padha ditindakake ana ing omahe kang ana kelairan bayi lan nduweni gegayutan karo *daur hidup* manungsa, lan 4) padha-padha ditindakake ana ing kabupaten Tulungagung lan papan kanggo silaturahmi. Wujud saka komparasi kang ana ing sarone TSB iki nduweni makna, maksud lan tujuwan kang dipercaya dening para masyarakat desane dhewe-dhewe.

Babagan ngenani upaya kanggo pelestarian TSB iki ana telung jinis, yaiku 1) Internalisasi upaya pelestarian kang asale saka awake dhewe. 2) Sosialisasi upaya pelestarian kang ditindakake lumantar omong-omongan lan menehi pangeruh marang kawula mudha. Lan 3) Enkulturasasi upaya pelestarian kang asale saka pengaruh masyarakat liya. Upaya pelestarian budaya dhaerah kang ditindakake dening para masyarakat desa Tanen lan desa Jabalsari wigatine yaiku kanthi diwiwiti ngenalake TSB menyang khalayak liya lumantar media sosial, informal, nonformal, lan formal arupa dunya pendhidhikan nggunakake video dhokumentasi ngenani tatalakune, ubarampene lan tujuwane khusus ing kabupaten Tulungagung.

Pamrayoga

Panliten iki uga awèh pamrayoga kang wigati sanget tumrap kahanan kabudayan kanggo mangsa ngarep. Bab iki minangka dadi panjangkepe saka dudutan kang wis diandharake ana ing dhuwur mau. Pamrayoga iki isine ngandharake ngenani sawenehe cara utawa pamawas kanggo lumakune kabudayan kasebut, supaya para masyarakat gelem ngugemi lan melu nglestarikake kabudayan kasebut. Amarga kabudayan tradhisional utawa kabudayaan dhaerah kuwi bakal ilang nalika para manungsa wis ora percaya lan ora gelem nguri-uri kabudayan kasebut. Mligine kayata kabudayaan dhaerah kang awujud cerita lisan lan kalebu ana ing folklor lisan. Cerita lisan kuwi ana lan ngrembaka amarga diwarisake kanthi cara turun-temurun lan gethok tular.

KAPUSTAKAN

- Afifuddin. 2009. *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Bandung: Pustaka Setia.
- Arikunto. 2006. *Prosedur Penelitian Suatu Pendekatan*. Jakarta: Rineka Cipta.
- Danandjaja, James. 1984. *Folklor Indonesia*. Jakarta : Pustaka Utama Gafiti.
- Depdikbud, 1997. *Studi Kasus*. Jakarta: Depdikbud
- Endraswara, Suwardi. 2006. *Metode, Teori, Teknik Penelitian Kebudayaan*. Yogyakarta: Pustaka Utama.
- Endraswara, Suwardi. 2015. *Etnologi Jawa*. Yogyakarta: CAPS (Center for Academic Publishing Service).
- Horton, Paul. B & Chester L. Hunt, terj: Aminuddin Eam. 1987. *Sosiologi*. Jakarta. Erlangga
- Herusatoto, Budiono. 2008. *Simbolisme Jawa*. Yogyakarta: Ombak
- Koplan, David & Maners, Albert. A. 2002. *Teori Budaya*. Terjemahan Landung Simatupang. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.

- Kuntjara, Esther. 2006. *Penelitian Kebudayaan*. Yogyakarta: Graha Ilmu
- Kuntowijoyo. 1987. *Masyarakat dan Budaya*. Yogyakarta: Tiara Wicana.
- Koentjaraningrat, dkk. 1984. *Kamus Istilah Antropologi*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- Koentjaraningrat. 1985. *Kebudayaan, Mentalis dan Pembangunan*. Jakarta: Gramedia.
- Koentjaraningrat. 1990. *Pengantar Ilmu Antropologi*. Jakarta: Rineka Cipta.
- Koentjaraningrat. 1994. *Kebudayaan Jawa*. Jakarta: Balai Pustaka.
- Moleong, Lexy J. 2009. *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Bandung: PT. Remaja Rosdakarya.
- Nazir, Moh. 2005. *Metode Penelitian*. Jakarta: Ghalia Indonesia.
- Poerwadarminto. 1984. *Kamus Umum Bahasa Indonesia*. Jakarta: Balai Pustaka.
- Sudikan, Setya Yuwana. 2001. *Metode Penelitian Kebudayaan*. Surabaya: Unesa Unipress bekerja sama dengan Citra Wacana.
- Sugiyono. 2011. *Metode Penelitian Kuantitatif Kualitatif dan R&D*. Bandung: Alfabeta.
- Suwarni dan Widayati, Sri Wahyu. 2011. *Dasar-dasar Upacara Adat Jawa*. Surabaya: Penerbit Bintang.
- <http://wincila.blogspot.com/2017/10/makna-uborampe-dalam-sesajen-kenduri.html> (diakses 20 Januari 2019, 12.00 WIB)
- <https://www.idntimes.com/life/inspiration/irma-wulandriani/filosofi-hidup-dari-nasi-tumpeng-c1c2> (diakses 20 Januari 2019, 12.00 WIB)
- <http://eprints.uny.ac.id/8495/3/BAB%202-08205241009.pdf> (diakses tanggal 22 Februari 2019, 17.45 WIB)
- <https://jurnalmahasiswa.unesa.ac.id/index.php/baradha/article/view/31081> (diakses tanggal 22 September 2019, 09.25 WIB)
- <https://jurnalmahasiswa.unesa.ac.id/index.php/baradha/article/view/30094/27584> (diakses tanggal 22 September 2019, 11.00 WIB)
- <https://jurnalmahasiswa.unesa.ac.id/index.php/baradha/article/view/28507/26085> (diakses tanggal 22 September 2019, 19.45 WIB)

SUMBER INTERNET

- <http://jurnalmahasiswa.unesa.ac.id/index.php/avatara/article/view/1132/830> (diakses 10 Januari 2019, 15.00 WIB)
- https://id.m.wikipedia.org/wiki/Budaya_Jawa (diakses 10 Januari 2019, 15.00 WIB)

